

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ ТУРИЗМОМ, ІНДИКАТОРІВ ТА ІНДЕКСІВ ЙОГО РОЗВИТКУ

Непсіна Г.В.¹, Сербулова Н.А.¹, Смирнов В.М.², Смирнова С.М.¹

¹Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
вул. 68 Десантників, 10, 54003, м. Миколаїв
annanep.dan@gmail.com
leto0412leto@gmail.com

²ТОВ «ТД «АННОНА»»
площа Заводська, 1, 54050, м. Миколаїв
vnsmirnov79@gmail.com

У статті проаналізовано визначення й подано характеристику поняття «сталий туризм»; визначено сутність і принципи сталого розвитку туризму; наведено показники, що використовуються як індикатори сталого розвитку туризму. *Ключові слова:* туризм, сталий розвиток, сталий туризм, сталий розвиток туризму, Всесвітня туристична організація, ресурсний потенціал, туристична діяльність.

Особенности применения механизмов управления устойчивым туризмом, индикаторов и индексов его развития. Непсіна А.В., Сербулова Н.А., Смирнов В.Н., Смирнова С.М. В статье проанализировано определение и изложена характеристика понятия «устойчивый туризм»; определены сущность и принципы устойчивого развития туризма; приведены показатели, которые используются в качестве индикаторов устойчивого развития туризма. *Ключевые слова:* туризм, устойчивое развитие, устойчивый туризм, устойчивое развитие туризма, Всемирная туристическая организация, ресурсный потенциал, туристическая деятельность.

Features of application of sustainable tourism management mechanisms, indicators and indicators of its development. Niepieina A., Serbulova N., Smirnov V., Smirnova S. The definition and description of the concept of “sustainable tourism” are analyzed, the essence and principles of sustainable development of tourism are defined, indicators of sustainable tourism development are given. *Key words:* tourism, sustainable development, sustainable tourism, sustainable development of tourism, the World Tourism Organization, resource potential, tourist activity.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття туризм став невід’ємним складником сучасного життя. У всьому світі він є визнаним і вагомим економічним чинником, який допомагає ринковому розвитку відносин і міжнародному співробітництву, створюючи передумови для поліпшення платіжного балансу країни, стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету. Туристична галузь залишається головним складником доходу та працевлаштування на національному, регіональному й місцевому рівнях. Розвиток туризму відіграє також важливу роль у вирішенні соціальних проблем, сприяє підвищенню зайнятості, підвищенню рівня життя та освіти населення.

Попит на відпочинок і туризм зростає дуже швидко, особливо в країнах, що розвиваються. Він стимулюється більшою доступністю туристичних місць, а також зростанням мобільності, доходу і збільшенням кількості вільного часу туриста-споживача.

Основна ідея багатьох міжнародних документів, які прийняті останнім часом світовою спільнотою, полягає в тому, що розвиток туризму заснований на принципах сталості – це туризм, екологічно орієн-

тований у довгостроковій перспективі, економічно життєздатний, а також той, що відповідає етичним і соціальним інтересам місцевих громад.

Сьогодні, коли в українському туризмі домінує конкурентне середовище, необхідна наявність достатньої кількості наукових праць, які б допомагали здійснювати стійке управління в цій сфері діяльності.

Актуальність дослідження. Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до такої форми туристичної діяльності, як екологічний туризм, який упевнено займає відповідну нішу в туристичній індустрії України.

Екологічний туризм – порівняно нове поняття в туристичній діяльності. Основна причина виникнення екологічного туризму полягає в недостатній урегульованості відносин у системі «суспільство – природа». Сьогодні все більше туристів прагне відпочивати в екологічно комфортних умовах, спілкуватися з природою в процесі туристичних подорожей. Головна цінність екологічного туризму – унікальна можливість пережити почуття єдності з природою [9].

Нині надзвичайно актуальним є також питання наукового обґрунтування ролі сталого туризму в системі соціально-економічних пріоритетів регіонального й місцевого розвитку, вироблення теоретичних основ формування регіональної туристичної політики та механізмів її практичної реалізації, а також розроблення індексів та індикаторів сталого розвитку і сталості туристичного потенціалу.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями полягає в дослідженні, узгодженні й порівнянні прийнятих за основу визначень, понять, термінів у галузі туризму; розкритті значення та зв'язку двох груп понять: по-перше, «подорож», «рекреація» й «туризм», а по-друге, «м'який туризм», «екологічний туризм» і «сталий туризм», а також розробленні індексів та індикаторів сталості туристичного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Туризм – одна з галузей світової економіки, що найбільш динамічно розвиваються. Туризм – це багатовимірний, багатогранний економічний діяльність із сильним соціальним елементом. У 1991 році Світова організація туризму (СОТОН) запропонувала таке визначення: «Туризм включає відпустку, основну або додаткову, одноденні подорожі, ділові поїздки, відвідування друзів або родичів, поїздки освітні, спортивні, оздоровчі або релігійні. Це – рух людей у межах своєї країни та поїздки від одної країни до іншої» [5].

Визначенням понять «подорож» і «туризм» займалися В. Квартальнов, Г. Папірян та інші науковці, а також деякі міжнародні організації. Що стосується поняття «рекреація», то в перекладі з латини це означає «відновлення сил», «відпочинок» [7]. Саме ця точка зору існувала у вітчизняній (в основному радянській) літературі. Розробленням понятійного апарату й методологічних питань, що стосуються рекреації, вчені почали займатися із 70–80-х років минулого століття [2].

Відомо понад 14 визначень терміна «рекреація» залежно від мети, яку переслідує дослідник, а також від його суб'єктивного сприйняття цього явища: «рекреація» вживається в розумінні галузі народного господарства (Р. Гусейнов), використовується для означення одного з видів природокористування (В. Павлов, Л. Черчик), процесу відпочинку (М. Нудельман), господарської діяльності (П. Гудзь), функції туризму (І. Зорін) тощо [2].

У сучасній літературі, виданій останніми роками, спостерігається перехід до нового бачення рекреації (В. Квартальнов, І. Сміль, В. Сміль, В. Новіков та інші).

Розробленням концепції «м'якого туризму» займався Дітер Крамер. Її використовували в Німеччині, Швейцарії, Австрії. У контексті цієї концепції «м'який туризм» передбачає не лише успішний туристичний бізнес, а й дбайливе ставлення до природи, культури і традицій місцевого

населення. Сутність цього виду туризму – гуманізація традиційного туризму [9].

Термін «екологічний туризм» – порівняно нове поняття в туристичній галузі. Уперше його запропонував у 1980 р. мексиканський економіст Гектор Цебаллос Ласкурейн. На його думку, екологічний туризм означає поєднання подорожі з дбайливим ставленням до природи, дає змогу поєднати радість знайомства з нею та вивчення зразків флори й фауни з можливістю сприяти їх захисту [9]. Проблемою визначення поняття «екологічний туризм» займалися І. Петрасов, А. Бабкін, В. Новіков та інші, а поняття «стійкий туризм» вивчали В. Новіков, І. Петрасов, В. Квартальнов, а також низка міжнародних організацій.

Розробленням показників, індексів та індикаторів сталого розвитку займалися П. Мунін, С. Бобильов, Є. Бойко, О. Попов, С. Краснокутський, С. Артюх, Н. Тарасова, Є. Кручина, Л. Мельник, В. Прадун та інші.

Різноманітність досліджень із питань туристичної галузі підтверджує складність, актуальність і неоднозначність цієї теми. Однак варто зазначити, що ціла низка аспектів державного регулювання розвитку туризму в Україні ще адекватно й усебічно не відображена в науковій літературі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання наукового обґрунтування ролі сталого туризму в системі соціально-економічних пріоритетів регіонального й місцевого розвитку, а також вироблення теоретичних основ формування регіональної туристичної політики та механізмів її практичної реалізації залишаються сьогодні відкритими. Застосування механізмів управління сталим туризмом у практичній площині й обґрунтування індикаторів та індексів його розвитку становить не вирішену раніше частину цієї загальної проблеми.

Новизна дослідження пов'язана з тим, що зараз у нашій країні спостерігається недостатня розробленість економічних, екологічних та управлінських аспектів туризму. У зв'язку з цим достатньо слабо розроблено й більшість прикладних питань організації та інформації у сфері туризму. Тому на сучасному етапі розвитку України, особливо в умовах адміністративної реформи, що триває, актуальними стають питання щодо створення ефективних індикаторів та індексів стійкості туристичної галузі на всіх рівнях, децентралізації й деконцентрації влади з чітким визначенням повноважень кожного її рівня.

Методологічне або загальнонаукове значення авторського доробку полягає в подальшому розвитку теоретико-методологічних підходів до визначення сутності екологічного туризму, аналізі основних методів управління сталим туризмом, визначенні основних індексів та індикаторів сталості туризму.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні туризм є найбільш динамічним сектором у світовій еконо-

міці, який виконує економічну, соціально-культурну, політичну й інші функції. Туризм – висококонкурентна галузь. Це означає, що ті, хто залежить від стабільності або зростання попиту на туризм, мають постійно докладати зусиль для підтримання високої якості їхнього «продукту», його ефективного маркетингу та пристосування до змін у попиті [5].

Підвищення життєвих стандартів збільшує час відпочинку працюючого населення, звільняючи більше часу для пізнання багатой і різноманітної природної та історико-культурної спадщини. Водночас у результаті швидкого поширення індустрії туризму виникла проблема зростання антропогенного навантаження на природні й культурно-історичні ресурси традиційних і нових місць відвідування туристів. Тому натеper розвиток цієї галузі економіки пов'язаний із низкою екологічних проблем, що потребують негайної уваги та пошуку шляхів їх вирішення. Одним із таких шляхів є сталий напрям розвитку туристичної діяльності [1].

Саме цей напрям обрала Всесвітня туристична організація (далі – WTO, а з 2003 року – ЮНВТО) за підтримки ООН. Із середини 90-х років минулого століття сталий розвиток туризму є пріоритетним напрямом для більшості країн світу. Такі міжнародні документи, як Конвенція з питань біологічного різноманіття, Порядок денний на XXI століття, прийняті в 1992 році на Конференції ООН з питань довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро, підкреслили необхідність додати туризм до складників міжнародної політики захисту довкілля [6].

Концепція сталого туризму з'явилась у відповідь на дві проблеми: з одного боку, потреби розвивати прибутковий туризм, а з іншого – враховувати обмеження щодо наявних природних ресурсів і їх збереження.

Визначення сталого туризму розроблене WTO в 1996 році. Відповідно до цього визначення, сталий туризм – це «туристична діяльність, за якої управління всіма ресурсами проходить таким чином, що економічні, соціальні, естетичні потреби задовольняються та зберігається культурна складова, екологічні процеси, біологічне різноманіття та системи підтримки життя» [6]. Також розвиток сталого туризму описується як «процес, який задовольняє потреби сучасних туристів та місцевостей, які їх приймають, і водночас зберігає та розвиває можливості для майбутнього» (WTO, 1996 рік). За цим визначенням, розвиток сталого туризму має задовольняти потреби сьогодення та майбутнього, потреби туристів і приймаючої сторони, має слугувати інтересам людей у сфері економіки, соціуму й екології.

На додаток до створення можливостей для зайнятості в місцевій громаді сталий туризм має допомогти зменшити вплив на природну та культурну спадщину, сприяти використанню місцевих продуктів. У Хартії зі сталого туризму (1995 рік) написано: «Сталий туризм базується на критерії сталості, що

означає, що він має бути екологічно нешкідливим в довготривалій перспективі, економічно доцільним та соціально рівним для місцевих громад» [6].

Сталий розвиток туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка спрямована на зміну стосунків людини й природи задля розширення можливостей економічного зростання та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження й відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери.

Згідно з Порядком денним на XXI століття, принципи сталого розвитку туризму такі: 1) сприяння утвердженню повноцінного і здорового життя людини в гармонії з природою; 2) внесок у збереження, захист і відновлення екосистем Землі; 3) розроблення й застосування сталих моделей виробництва та споживання як основа для подорожей і туризму; 4) співпраця народів у сфері відкритої економічної системи; 5) скасування тенденцій протекціонізму у сфері надання послуг туристичного характеру; 6) обов'язків захист довкілля як невід'ємний складник процесу розвитку туризму, повага відповідних законів; 7) участь громадян країни в розв'язанні проблем, пов'язаних із розвитком туризму, в тому числі тих, що стосуються їх безпосередньо; 8) забезпечення локального характеру прийняття рішень щодо планування туристичної діяльності; 9) обмін досвідом і впровадження найефективніших технологій туризму; 10) урахування інтересів місцевого населення [8].

На сучасному етапі сутність сталого розвитку туризму розглядається як найважливіший фактор сталого розвитку суспільства загалом. Це положення чітко зафіксовано в Глобальному етичному кодексі туризму, ухваленому WTO в 1999 році. У ньому проголошено зобов'язання всіх учасників туристичного процесу зберігати природне середовище з метою стійкого і збалансованого розвитку. Вагоме місце належить ролі органів центральної, регіональної та місцевої влади, які мають підтримувати найбільш сприятливі для природного середовища форми туризму. З метою зміни негативного впливу великих туристичних потоків варто застосовувати заходи рівномірного розподілу туристів і відвідувачів, зменшуючи так дію фактору сезонності. Планування нових об'єктів туристичної інфраструктури потрібно здійснювати з урахуванням особливостей місцевості, гарантування збереження звичного способу життя населення. Сталий розвиток територій, залучених для туристичної діяльності, забезпечують шляхом створення об'єктів інфраструктури туризму, організації нових робочих місць, залучення до нової діяльності у сфері туристичного обслуговування місцевого населення. У результаті цього підвищується життєвий рівень мешканців периферійних регіонів, відбувається їх закріплення на історичній території проживання. Природоохоронний характер туризму

натомість полягає в обов'язковості збереження біорізноманіття рекреаційних територій і центрів. Вагоме значення в охороні та відновленні рекреаційних територій мають також схеми фінансування і кредитування природоохоронної діяльності в їх межах [8].

Значну роль у такому контексті відіграє формування екологічного світогляду як населення рекреаційних регіонів, так і туристів, а саме: усвідомити рекреаційну привабливість природного ландшафту, його еколого-естетичну цінність, що може приносити економічну вигоду, а тому потребу охорони і дбайливого ставлення до рекреаційних ресурсів. Розуміння місцевим населенням того факту, що хижацьке використання ресурсів призведе до того, що його територія залишиться за межами сфери рекреаційного використання, може бути значним стимулом для дбайливого й раціонального користування ресурсами. Від туристів необхідно також: згода поступитися певною часткою свого комфорту; надання переваги продукції, виробленій у цьому регіоні; інтерес і повага до місцевих звичок, традицій і прийнятого способу життя; згода користуватися лише громадським транспортом; ентузіазм щодо активного захисту довкілля, мінімізація негативних наслідків від рекреаційної діяльності; збільшення часу перебування на відпочинку за рахунок зменшення частоти подорожей. Отже, за сталого розвитку туризму всі рекреаційні ресурси використовують і спрямовують так, щоб задовольняти економічні, соціальні й естетичні потреби під час одночасного збереження культурної ідентичності, екологічної рівноваги, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення регіону відпочинку [8].

Варто наголосити, що в Україні основи теорії, наукові принципи й методи сталого туризму ще формуються.

Сьогодні як індикатори сталого розвитку туризму використовуються такі показники, запропоновані ЮНВТО:

– для державної реалізації концепції сталого розвитку (наявність місцевої політики зі сталого розвитку в районі, реєстру місць, що становлять культурну цінність, реєстру місць, що становлять природну цінність, кількість туристичних комплексів, які мають екоярлик або які беруть участь у програмі з управління природокористуванням (EMAS або ISO 14000));

– для аналізу антропогенної діяльності (туристичні перевезення – транспортування до й від місця відпочинку, внутрішні перевезення; несуча місткість – використання землі, біорізноманітність і туристична діяльність, використання енергії, використання води, поводження з твердими відходами);

– соціальний і культурний показник (співвідношення працівників, які не проживають у цьому місці, до загальної кількості працюючих у туризмі; середня тривалість контрактів для туристського пер-

соналу; відсоток території, що займають працівники, які не проживають у цьому місці; кількість зареєстрованих крадіжок; співвідношення населення – турист/господар);

– економічний показник (сезонні коливання зайнятості в туристичній сфері, сезонні коливання оренди житла, середня тривалість ночівель, загальна житлова місткість на представника місцевого населення) [10].

В Україні з метою забезпечення гармонійного розвитку туризму, Стратегію розвитку туризму і курортів [4] узгоджено з наявними державними стратегіями, передусім із Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів від 6 серпня 2014 року № 385.

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, основною метою регіональної політики є створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення. Виконання стратегічних завдань регіональної політики дасть можливість забезпечити динамічний збалансований розвиток країни загалом, наблизити рівень життя до європейських стандартів і створити умови для посилення економічної активності в усіх регіонах країни, що сприятиме поступовому пом'якшенню міжрегіональних диспропорцій, зменшенню ризиків утворення депресивних територій і захистить суспільство від значних витрат на відновлення належних умов його життєдіяльності [3].

Головні висновки. Викладене свідчить, що в Україні основи теорії, наукові принципи й методи сталого туризму ще формуються. Згідно з Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року, першим стратегічним завданням регіональної політики є підвищення конкурентоспроможності регіонів і зміцнення їхнього ресурсного потенціалу. Реалізація цього напряму дасть змогу підвищити продуктивність сфер економіки і регіонах і підтримати нові види діяльності, що сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення. Але ситуація, яка склалась, фактично призводить до зриву реалізації заходів Державних програм, тому що методи державного управління розвитком туризму недостатньо вивчені, особливо механізми управління туристичною сферою в сучасних умовах, а системи індексів та індикаторів сталого розвитку недостатньо розроблені й обґрунтовані як для регіонального, так і для локального рівнів.

Перспективи використання результатів дослідження. Отримані наукові результати мають бути спрямовані на дослідження механізмів державного управління соціалізацією, екологізацією та інформатизацією туризму.

Література

1. Гулевська Н.М. Передумови формування стійкого туризму. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2007. № 2. С. 130–134.
2. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kgavchenko1-1.htm (дата звернення: 08.12.2018).
3. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 09.12.2018).
4. Про Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року: Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 року № 168-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249826501> (дата звернення: 09.12.2018).
5. Розвиток сталого сільського туризму: Тематичний довідник / Видано Асоціацією Євроакадемія та Карпатським фондом в Україні у рамках проекту «Розвиток сталого сільського туризму – зміцнення спроможності лідерів сільського розвитку» за підтримки Єврокомісії, ЕшгорЕid, TACIS, Програми розбудови інституційного партнерства (IBPP). Ужгород, 2007. 88 с.
6. Сербулова Н.А., Непеїна Г.В. Теоретичні основи й практичні аспекти застосування механізмів управління сталим туризмом та індикаторів і індексів його розвитку. Наукові праці: науково-методичний журнал. 2012. Вип. 194. Т. 206: Екологія. С. 86–90.
7. Смаль І.В., Смаль В.В. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm (дата звернення: 08.12.2018).
8. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навчальний посібник. Київ: Знання, 2009. 444 с.
9. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм: навчальний посібник. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 206 с.
10. Ярімчук О.Я. Системний підхід до планування, прогнозування і прийняття рішень в туризмі. URL: <http://sait.kpi.ua/ergos/2011/1/1140.pdf> (дата звернення: 08.12.2018).